

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР АКАДЕМИЯСИ
ЎЗУВЧИЛАР УЮШМАСИ
МАДАНИЯТ ИШЛАРИ ВАЗИРЛИГИ
РЕСПУБЛИКА «МАЪНАВИЯТ ВА МАЪРИФАТ» КЕНГАШИ**

**ҒАФУР ҒУЛОМ ИЖОДИНИНГ
МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ АҲАМИЯТИ**

Илмий конференция маърузалари тезислари

ТОШКЕНТ - 2003

Масъул муҳаррирлар:

филология фанлари докторлари

Наим Каримов ва Тўра Мирзаев

© Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси, 2003 й.

СЎЗ БОШИ

Ғафур Ғулом XX аср ўзбек адабиётида ўчмас из қолдирган бетакрор истеъдод соҳибидир. Ўзбекистон халқ шоири, Ўзбекистон Республикаси Фанлар академиясининг академиги бўлган бу улкан санъаткор ўзининг серқирра ижоди ва фаолияти билан миллий адабиёт ривожига, ўзбек халқи маданияти ва илм-фани таракқиётига жуда катта ҳисса қўшди. Шунинг учун ҳам унинг ижодиёти доимий равишда ўрганилиб ва тадқиқ этилиб келинмоқда. Айниқса, шоир асарларининг ўн икки жилддан иборат мукамал, академик нашрининг амалга оширилиши маданий ҳаётимизда бениҳоя катта аҳамиятга молик воқеа бўлди.

Аллома шоир ижоди ва фаолиятини ўрганишда мустақиллик йилларида катта шароитлар яратилди. Шоир ижодий меросининг ўзбек халқи бадиий-эстетик тафаккури тарихидаги ўрнини чуқур ҳис қилиш ва ёрқин ёритиш имконияти туғилди. Бунда Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг «Атоқли ўзбек шоири, академик Ғафур Ғулом таваллудининг 100 йиллигини нишонлаш тўғрисида»ги қарори катта аҳамиятга эга бўлди. Шоир «Танланган асарлари», унинг ижодини янгича қарашлар асосида тарғиб ва тадқиқ қилувчи монография ва рисола-лар, кўплаб илмий, илмий-оммабоп мақолалар нашр этилди. Ушбу тўплам ҳам шоир ижодини ўрганишда мамлакатимизда олиб борилаётган ишларнинг давоми сифатида илмий-маданий ҳаётимизда ўз ўрнини топа олиши муқаррар.

Бахтиёр Назаров

ДАВР ВА ҒАФУР ҒУЛОМ

1. Ғафур Ғуломнинг 1962 йилда ёзилган шеърларидан бирида

Замон ва онажон
Қофия келур

деган фикрга дуч келамиз. Шоир онага ўғил сифатида нечоғлик нури дейда бўлса, шахс сифатида замонага шунчалик фарзанд эди. Бахти ҳам, бахтсизлиги ҳам давр билан чамбарчас алоқадорликда кечган Ғ. Ғуломни замонадан узиб текшириш мумкин эмас. Давр билан нечоғлик мустаҳкам боғланишда текширилса, муваффақиятлари ҳам, камчилиги ҳам шунча аниқроқ намоён бўлади.

2. Шунга қарамай, ҳозир - Мустақиллик кунларида кимдир унга шўрони куйлаган, фирқани мадх этган деб таъна тошини отмоқчи бўлади. Яна кимдир уни бундай қарашлардан ҳимоя қилмоқчи бўлади.

Шўрони куйлагани унинг айби эмас, қисмати. Бизга бугун (ва келажакда) унинг шўрони куйлагани керак эмас, бу барчага аён. Бизни унинг ана шундай мураккаб замонада яшаб, келгуси замонлар ва келажак авлодлар учун ноёб бўлиб қолажак асарларни ёза олгани қизиқтиради ва у шу жиҳатлари билан биз учун қадрлидир. Бундай асарлар эса, Ғ. Ғулом адабий-илмий меросида оз эмас. Асосий нарсаларга эътибор бериш учун вақт етишмайдиган дунёда биз кучимизни ноқеракни эмас, керакни ўрганишга сарфлашимиз зарур. Қолаверса, Ғулом Ғулом ҳимояга муҳтож шоир эмас. Унинг асарлари ўзини ҳам, муаллифини ҳам ҳимоя қила олади.

3. XX асрга дахлдорлик руҳида ёзилган Ғ. Ғуломнинг деярли ҳар бир шеъри ўзига алоҳида эътиборни талаб қилади. Эл, юрт, замондош, болалар, ёшлар, табиат, инсон туйғулари сиёсатдан деярли холи, ўзининг табиий ўзакла-

рида куйланган шеърлари бор-ки, уларни эмин-эркин, кийинчиликсиз, иккиланишсиз қабул қиламиз. Унинг меросида шундай шеърлар борки, уларнинг жавҳарида эл-юрт дарди, орзу-умидлари, ўтмиш ва келажак ҳақидаги ўйлари, она ватани ва меҳнаткаш халқини мадҳ этиш ётади. Шўро, фирқа сўзлари ишлатилгани, уларга хайрихоҳлик фикрлари мавжуд бўлгани учунок бундай шеърятдан воз кечиб бўладими?

Шоирнинг яна шундай типдаги асарлари (масалан, «Шараф қўлёмаси» шеъри, «Ҳасан Кайфий» ва «Алиқулнинг қарзи» каби ҳикоялари) борки, улардаги муаллифнинг яширин дардларини ўқий олиш ва ундаги теран равишда бадиий ифодаланган истиқлол ғояларини ука олиш талаб қилинади. Кузатишлар шуни кўрсатадики, ёзувчи меросида бундай асарлар оз эмас.

Айни вақтда, Ғафур Ғулом меросида «Иосиф Сталин» одаси, «Конституциямиз», «Сайлов қасидаси», «Партия шарафига» каби ўз-ўзидан кўриниб турган, тарихий жиҳатлардан ўтмиш маҳсули сифатида қараладиган, бугун керак бўлмайдиган шеърлар ҳам борки, биз улардан воз кечамиз.

Демак, Ғафур Ғулом ижодига ёндошувда методологик аниқлик, давр ва Ғафур Ғулом дейилганда, мезонлардаги янгиланишнинг ҳаётий хоссалари билан бадиийлик талабларининг уйғунлиги энг муҳим масалалардир. Асосий мезон бадиийликдир. Ғафур Ғуломнинг аксар асарларидаги бадиий қудрат мафкуравий қобиклар нидосини босиб кета олади. Шоир ижодининг бадиий-эстетик ва ижтимоий аҳамияти ҳам ана шундадир.

Наим Каримов

ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ ШЕЪРИЙ МАҲОРАТИГА ЧИЗГИЛАР

XX асрнинг 20-йилларида ўзбек шеърятига кириб келган Ғафур Ғулом, Ойбек, Ҳамид Олимжон, Миртемир,

Шайхзода сингари шоирларнинг ҳар бири ўзига хос, бетакрор овоз ва услубга эга бўлган. Бинобарин, уларнинг бирортаси ўзбек ва жаҳон адабиётидаги бирор шоирга асло ўхшамаган. Айниқса, Ғафур Ғулум ўзининг туғма ва серкирра истеъдоди билан XX аср ўзбек шеърлятида ноёб ҳодисадир. Шунинг учун ҳам Ғафур Ғулум шеърляти поэтик интонацияси (оҳанги), вазн кўринишлари, кофия тизими ва бошқа шеърлий-услубий хусусиятлари билангина эмас, балки биринчи навбатда поэтик тафаккурнинг ўзига хос бадий ифодаси билан ажралиб туради.

Агар Ғафур Ғулумнинг дастлабки шеърлари майдонга келган 20-йиллар ўзбек шеърлятига назар ташласак, унда бармоқ вазнининг 7-9 хижоли кўринишлари устуворлик қилгани ва уларда ифодаланган мазмун хийла юзаки бўлганини сезамиз. Ғафур Ғулумнинг ўзи ҳам ижодини шундай шеърлардан бошлаган. Аммо орадан кўп ўтмай, у суронли 20-йилларга ҳамоҳанг бўлган янги шеърлий тизимга кўчди: бу - эркин шеърдир. Ҳамид Олимжон эркин шеърнинг Маяковскийга яқин бир шаклидан, Миртемир Чўлпоннинг «Клеопатра»сида қўлланган сочмадан, Ғафур Ғулум эса, Нозим Ҳикматнинг «Куёш ичганлар кўшиғи» шеърлий китобида истифода этилган кўринишларидан самарали фойдаландилар. Тилга олинган шоирларнинг ҳаммаси ўзлари танлаган эркин шеър кўринишларида шу давр шеърлятининг энг яхши намуналарини яратдилар ва бу шеърлар ўзбек шеърлятининг бадий уфкини беҳад кенгайтди.

Аммо Ғафур Ғулум деганимизда, даставвал унинг «Соғиниш», «Вақт», «Ғолиблар байрами» сингари шеърлари ёдимизга келади. Бу шеърларда поэтик тафаккурнинг бадий мужассамланиш шакли ва усуллари эса аввалги шеърляридаги шакл ва усуллардан кескин фарқланади.

Бу фарқлар асосан қуйидагилардир:

1. Агар Ғафур Ғулумнинг 30-йиллар шеърлятида лирик қахрамон ўзининг ёркин кирраларига эга бўлмаган ва давр ҳодиса-воқеаларига сингиб кетган бўлса, у Иккинчи жаҳон уруши йилларига келиб, аниқлик касб этди, давр воқеаларини ўз юрагидан ўтказган ҳолда намоён бўла бошлади.

2. Шоирнинг шу даврда умуминсоний микёсда фикрлаш даражасига эришгани лирик қаҳрамоннинг ғоявий бойлиги, маърифий ва маънавий камолотида ўз аксини топди.

3. Ғафур Ғулом энди поэтик тафаккур ифодасига жаҳон халқлари тарихида муайян мавқега эга бўлган шахслар, жаҳон адабиётида тимсол даражасига кўтарилган образларни жалб эта бошлади ва бу ҳол ўзбек шеърятининг миллий доирадан кўтарилиб, жаҳон адабиёти стандарти даражасига чиқа бошлаганининг бир белгиси бўлди.

4. Айти пайтда шоир қанчалик умуминсоний мавзуларда шеърлар ёзмасин, бу шеърларда миллий ҳаёт ранглари ўз ифодасини топди ва улар Ғафур Ғулом шеърларининг ўзбеккона миллий заминдан озикланаётганини яққол кўрсатди.

5. Шу билан бирга Ғафур Ғулом шеърляти биринчи навбатда эстетик ҳодисадир. Биз Ғафур Ғулом шеърларини ўқиганимизда миллий ғурур туйғуларига эга бўламыз, бизда шоир куйлаган Ватан, халқ, машъал сиймолар, она, ёр, фарзандларга бўлган меҳр-муҳаббат туйғулари янада ошадди. Тарих ва Ватан туйғуси конимизда жўш ура бошлайди. Шоир бунга шеърларининг бадиий қуввати, уларда мужасамланган шеърят сеҳри ёрдамида эришади.

Худди шу фазилятлар шоирнинг 40-йиллар ва ундан кейинги шеърларида устуворлик қилади.

Ғафур Ғулом шеърлятида бармоқ вазн тизими етакчилик қилди. Аммо шу билан бирга шоир XX аср ўзбек шеърлятида, бир томондан, эркин шеърнинг, иккинчи томондан, аруз вазн тизимининг барқарор шеърй вазнлар даражасига кўтарилишига ҳам қатта ҳисса қўшди. Бугун айрим сатрларида ифодаланган мазмун ўз қимматини йўқотганига қарамай, Ғафур Ғуломнинг «Турксиб йўлларида» ва «Мен яхудий» сингари шеърляри поэтик тафаккур нуктаи назаридан ҳам, шеърй техника нуктаи назаридан ҳам юксак бадиий асарлардир. Бинобарин, шоир маҳоратини ўрганганда уларни четлаб ўтиш инсофдан бўлмайди.

Айти пайтда шоирнинг аруз вазнида ёзилган шеърляри ҳам ўзбек шеърятининг олтин фондидан жой олган.

Ғафур Ғулом аруз вазнига аҳён-аҳёнда мурожаат этгани ва бу вазн Ғафур Ғулом шеъриятида эпизодик характерга эга бўлганига қарамай, худди шу шеърлар шоир истеъдодининг серкирралиги ва шоир ижодининг миллий манбаларга таянганини намойиш этиши билан, айниқса, қимматлидир.

Шу нарса мароклики, Ғафур Ғуломнинг шеърий услуби қанчалик бетакрор бўлмасин, масалан, Абдулла Орипов, Жуманиёз Жабборов каби шоирлар ижодида Ғафурона оҳанглар, мавзуни Ғафурона ёритиш усуллари сезилади. Бу ҳол, назаримизда, Ғафур Ғуломнинг ўзбек шеъриятида ўзига хос мактаб яратгани билан изоҳланади.

Умарали Норматов

ЯНГИ ЎЗБЕК НАСРИ РИВОЖИДА «ШУМ БОЛА» ҚИССАСИНИНГ ЎРНИ

XX асрнинг 30-йиллари умуман мамлакат маънавий-ижтимоий ҳаётида бўлгани каби сўз санъати тарихида энг чиркин, қора кунлар саналади. Бу даврга келиб тоталитар режимнинг адабий сиёсати энг авж палласига кўтарилди. Ана шундай шароитда, машъум 36-37-йиллари матбуотда замона сиёсатига мутлақо бўйсунмаган, ўжар, эркин, асов бир руҳдаги «Шум бола»дек асарнинг пайдо бўлиши мислсиз ҳодисадир.

Қиссада 10-йиллар ўрталаридаги воқеалар қаламга олинади. Ўша давр акс этган асарлардан фарқли ўлароқ, бу ерда синфий зиддият, курашлар, бой ила хизматчи тўқнашувлари, инқилобий руҳдан асар ҳам йўқ; қиссада бирорта ҳам синфий кураш, инқилоб ҳақида ўйлайдиган кимсани кўрмайсиз; асар воқеалари асосан бозору такяхоналарда, кўча-кўйларда, маиший турмуш жабҳаларида рўй беради; одамлар кундалик тирикчилик ташвишлари билан банд. Қаламга олинган халқ ҳаётининг бир қарашда унча муҳим бўлиб туюлмаган ғаройиб лавҳалари тасвири, бир чеккаси ўша кезларда урф бўлган сиёсатбозликдан зада бўлган кўн-

гилларга ором, ўзгача кайфият бахш этади, озгина бўлсин замона ташвишларидан четга тортгандай бўлади. Аслида шунчаки хангома, олди-қочди саргузаштлардан иборатдай туюлган тасвир замирида жуда муҳим ва теран инсоний, ижтимоий маъно мужассам. Гуё бу қисса қолипларга тушмайдиган бебош ҳикоя тарзи билан ўша кезларда яратилган сохта, ўта мафкуралаштирилган асарларга ўзига хос пародия-киноя каби туюлади.

Адиб бош персонаж - Шум бола панасида туриб, бу фоний дунёнинг телба-тескари ишларини юқоридан хиёл кулиб кузатиб боради. Шунчаки, ҳазил-мутойиба, хангома, тасодифдек кўринган ҳодисалар бамисоли чакмоқдек яраклаб, фикрингизни алғов-далғов қилиб юборади. Қиссадаги ҳар бир персонажни адиб ижтимоий мавқеидан қатъи назар ўта самимият билан аввало индивид – инсон сифатида холисона кўрсатади. Асардаги бош персонаж – Шум бола ҳеч қандай қолипларга тушмайдиган адабий қаҳрамон. Унинг кўнимсиз, дарбадар, бетайин ҳаёти, ғаройиб саргузаштларида ҳам аслида ҳаётга, замонасига, одамларни, миллат зурёдини ўз ҳолига ташлаб қўйган, келажаги нотайин, мақсадсиз тузуму тизимга ўтқир киноялар бор.

«Шум бола» - бадиий тафаккур тарзи, ифода, услуб йўналиши жиҳатидан ҳам миллий адабиётимизда ноёб ходиса. Халқ оғзаки поэтик ижоди, миллий ва жаҳон мумтоз адабиёти тажрибалари таъсири нақадар кучли бўлмасин, «Шум бола» анъаналар даражасида қолиб кетган асар эмас; у ҳар жиҳатдан янги замонавий насрнинг энг юксак намуналаридандир. Ҳатто бу қисса фалсафий-бадиий тафаккур, ифода тарзи жиҳатдан анъанавий реализм сарҳадларини дадил ёриб чиқолган асар. Ягона чизиксиз тасвир тарзи, сюжетнинг «исталган» ерда бошланиши ва «исталган» ерда тугаши, қутилмаган воқеа чизикларининг куртаклиниши; бир қарашда дуч келган, бир-бири билан алоқаси йўқдек тасодифий ҳодисаларнинг қурамасидай туюлган, синчиклаб қараганда эса, улар орасида ғаройиб бир ички алоқадорликнинг мавжудлиги, хаос шаклидаги ҳаёт манзараларидан мантиқ, маъно кидириш, боз устига, тасвирнинг рамзий имо-ишораларига бениҳоя бойлиги – бу-

ларнинг барчаси айна ўша қисса ёзилган кезларда шаклланаётган жаҳон модерн адабиётига хос белгилар билан муштаракдир.

Хуллас, «Шум бола» XX аср миллий насримизнинггина эмас, жаҳон янги адабиётининг ҳам ноёб намунасидир.

Собир Мирвалиев

АКАДЕМИК ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ АДАБИЙ-ТАНҚИДИЙ ҚАРАШЛАРИ

Академик Ғафур Ғулом юксак салоҳиятли ижодкор бўлиб, нафақат атоқли шоир ва адиб, балки забардаст адабиётшунос олим, ҳозиржавоб мунаққид ҳамдир. Унинг халқ оғзаки ижодига, мумтоз адабиётимиз тарихига ҳамда замонавий ўзбек адабиёти тараққиёти, адабиётнинг назарий масалаларига, ўзаро таъсир ва анъаналарга доир қарашлари, кузатув ва хулосалари ўзбек адабиётшунослиги, танқидчилигининг энг муҳим, долзарб, айна чоғда истиқболли йўналишларини ривожлантиришга хизмат этди. Ғ. Ғуломнинг адабий-танқидий қарашларини ифодалаган асарлар ҳажм жиҳатдан анча салмоқли бўлиб, унда кўтарилган муаммолар ва қўйилган масалалар моҳиятига кўра турли йўналишда кўриб чиқишни тақозо этади. Булар: 1) халқ оғзаки ижодига доир қарашлари; 2) мумтоз адабиётимиз тарихини ўрганиш масалалари; 3) қардош ва жаҳон адабиётлари билан алоқалар, ўзаро таъсир ва анъаналар масаласи; 4) замонавий адабий жараён ҳамда адабиётнинг назарий масалаларини ўрганишга доир қарашлари.

Энди бу қарашларга бирма-бир назар ташлайлик.

Биринчи қараш: Ғ. Ғулом халқ оғзаки ижоди таҳлиliga доир унча кўп ишлар яратмаган. Айрим нутқ, маърузаларни ҳисобга олмаганда, адиб меросида асосан Ўзбекистон ёзувчиларининг 2-съездида ўқилган «Фольклордан ўрганайлик» мавзудаги маъруза матнигина мавжуд бўлиб, шунинг ўзи ҳам бизни қуйидаги катта хулосаларга етак-

лайди. Хусусан: а) фольклор асарлари бой ва туганмас маънавий-бадий бойлик бўлиб, уни йиғиш, жамлашгина эмас, асраб-авайлаб, кадрят даражасига кўтариш масаласи; б) фольклор асарларнинг поэтик тузилиши, ғоявий-бадий моҳияти, назм билан наср мутаносиблиги, ижрочи маҳорати (Эргаш Жуманбулбул ва Фозил Йўлдош ўгли ижоди мисолида), индивидуаллиги ва ўзига хослиги масалалари. Гап Ғ. Ғуломнинг халқ оғзаки ижодига доир қарашлари ҳақида борар экан, биргина «Алпомиш» достони устида бўлган қарашларга муаллифнинг муносабати масаласига тўхталиш, айниқса, муҳимдир.

Иккинчи қараш: мумтоз адабиётимиз тарихий тараққиётига доир бўлиб, у биринчи турдаги қарашлардан анча кенг ва бой ҳамда хулосаларнинг ранг-баранглиги билан характерланади. Олимнинг биргина Муқимий ижодига оид қарашлари ёки унинг Рўзимухаммад исмли жияни ўртасидаги ёзишмалар масаласининг илк бор Ғ. Ғулом томонидан кўтариб чиқилганлиги ёки «Икки Машраб» ёки «Атойи эмас, Отойи» мақолалари, шунингдек, Алишер Навоий ҳақидаги қарашлари ҳали ҳамон ўз қимматини сақлаб келмоқда.

Учинчи қараш: қардош ва жаҳон адабиётлари билан ўзбек адабиёти ўртасидаги ўзаро таъсир, анъана ва адабий алоқаларга доир бўлиб, Ғ. Ғулом бу масалаларга оид қарашлари билан долзарб муаммоларни ўртага қўяди, ҳал этади, истиқболли йўллارни белгилаб беради. Жумладан, озарбайжон, тожик ва қозоқ адабиётлари, хусусан, рус адабиёти ўртасидаги адабий-бадий муносабатлар масаласи алоҳида-алоҳида тадқиқотларга мавзу бўлиши нуктаи назардан ҳамон долзарб, ўта аҳамиятлидир.

Тўртинчи қараш: замонавий адабиёт ва унинг тараққиёт тизими, давр ва адабий жараёнлар ҳамда уларнинг назарий белгилари, шоир ва шеър муаммолари, жанр ва услуб, ҳаёт ва қаҳрамон, истеъдод ва маҳорат, ҳажв ва кулги турлари кўринишлари, моҳияти масалалари олимнинг эътибор марказида туради.

Хуллас, академик Ғ. Ғуломнинг адабий-танқидий қарашларидан аён бўлдики, у олим ва мунаққид сифатида

илмий-назарий муҳофазаси кенг ва чуқур бўлган ва у қолдирган бу борадаги бой мерос истиқлол даври адабиётшунослиги ва танқидчилиги ривожда муҳим манба бўлиб хизмат этиши табиий.

Азиз Қаюмов

АЛИШЕР НАВОИЙ ВА ҒАФУР ҒУЛОМ

Академик Ғафур Ғулом Ўзбекистонда навоийшунослик фанининг яратилишида Ойбек, Садриддин Айний, Е.Э. Бертельс каби устозлар билан барабар туриб хизмат қилган.

Ғафур Ғуломнинг бу соҳадаги илк катта хизмати Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин» достони матнини нашрга тайёрлаганидир. Иккинчи хизмати эса «Фарҳод ва Ширин»даги ҳар бир мисрани ҳозирги ўзбек адабий тилида насрий баён қилиб берганидир. Бу китоб 1940 йили Тошкентда босилиб чиққан. Кейинги йилларда у яна қайтадан нашр этилди.

Ғафур Ғулом Навоийга бағишлаб ёзган шеърда Навоий ижодининг ҳар бир ўзбек оиласига кириб боргани, ҳар бир кишининг қалбидан ўрин олганини гўзал бадият билан тасвир этади. Ўзбек халқининг ҳозирги авлоди буюк Алишер орзу қилган авлоддир. Ғафур Ғуломнинг ўз халқига мухаббати, унинг билан фахру ифтихор қилиши Навоийнинг ўз халқига бениҳоя севгисининг инъикоси эди.

Меҳнатда қаҳрамон, жангларда ботир,
Севмакда вафоли, дўстликда маҳкам,
Алишер орзуси бўлган авлодмиз,
Асримиз кўркимиз, асримиз кўркам.

Ғафур Ғулом Навоий ижодини ўқиб, ўқиб ўрганишда мохир эди. «Тун била тонг» радибли Навоий ғазалига боғланган мухаммаси шу маҳоратнинг бир кўринишидир. Шу мухаммасдан бир банд келтирамиз:

Ғ. Ғулом: Менинг қароғиму онинг жамоли тун била тонг,
Менинг заволиму онинг камоли тун била тонг,
Менинг куюк моҳим онинг хилоли тун била
тонг.

Навоий: Менинг фироқиму онинг висоли тун била тонг,
Бу навъ даҳрда йўқ эҳтимоли тун била тонг.

Навоий ўзига хос гўзаллик ва латофат ила лирик қаҳ-
рамоннинг айрилиққа мубтало экани ва ёр висолини тун
ва тонгга ўхшатган. Маълумки, тундан сўнг тонг келади.
Аmmo шоир бу айрилиқдан сўнг етишув тонгининг оти-
шига шубҳа билдириб, ҳаётда бундай эҳтимолнинг йўкли-
гидан шикоят қилади.

Ғафур Ғулом Навоий ифодалаётган шу кайфиятнинг
доирасини кенгайтирган. Унинг мисраларида ошиқнинг
қароғи (кўзи) ёр жамолига қиёс этилади. Ёр жамоли тонг
каби гўзал. Бечора ошиқнинг кўзи ғам билан тун каби
қорайган. Ишқ азобини чекувчи, айрилиқ дардини тортув-
чи ошиқнинг заволи ҳам севгили ёрнинг камолига карама-
қаршидир. Ниҳоят, тун ва тонгнинг доимий ҳамроҳи ой
образи ҳам шеърда учрайди. Ошиқнинг куюк ойи ёр қо-
шининг нафис хилолига зид қўйилади. Ана шу тасвирлар-
дан кейин Навоий баён этган ҳаётда эҳтимоли бўлмағи
қийин тун билан тонг (айрилиқ ва висол бирдамлиги) тўғ-
рисидаги сўз келади. Натижада мисралар бир-бирига уй-
ғун, ҳатто қўшилиб кетгандай бўлади.

Ғафур Ғуломнинг Навоийга бағишлаб ёзган яна бир
шеъри бор. Уни Ғафур Ғулом Навоийнинг машхур «Тун
оқшом келди кулбам сори ул гулрух шитоб айлаб» деб
бошланадиган ғазалига ўхшатма қилиб муҳаммас шаклида
ёзган.

Абдуқодир Ҳайитметов

ҒАҒУР ҒУЛОМ ИЖОДИДА ЎЗБЕК МУМТОЗ АДАБИЁТИ АНЪАНАЛАРИ

1. Ғафур Ғулом ижодининг шаклланиши ва ривожиди минг-икки йиллик тарихга эга бўлган ўзбек мумтоз адабиёти етакчи ўринни эгаллади. Буни унинг назмий асарларида ҳам, насрий асарларида ҳам яққол кўриш мумкин.

Ўзбек мумтоз адабиётида Алишер Навоий, Лутфий, Бобур, Огаҳий, Машраб, Нодира, Муқимий, Фурқат ва бошқаларнинг бой меросларини Ғафур Ғулом оддий ўқувчи сифатида эмас, балки ҳам шоир, ҳам адиб, ҳам олим сифатида бутун ҳаёти давомида ўрганган. Унинг ушбу ижодкорлар тўғрисидаги мақолалари ва маърузалари бунга яққол мисол бўла олади.

2. Ғафур Ғуломнинг хоҳ шеърий асарларида бўлсин, хоҳ насрийда инсонпарварлик ва демократик ғоялар, инсон боласини улуғлаш, унинг машаққатли турмушига, тақдирига ачиниш, уни бундай аҳволдан қутқаришга интилиш аввало мумтоз адабиётимиз анъаналари билан боғланган.

3. Ғафур Ғулом хоҳ ўтмишда, хоҳ кейинги даврларда, хусусан, уруш даврида қаровсиз қолган, фронт орқасига кўчирилган болалар ҳақида ёзар экан, Шарқ адабиёти тарихидаги Аҳмад Яссавий, Шайх Саъдий анъаналарини давом эттирди. Бунга унинг «Сен етим эмассан» деган машҳур шеъри классик мисол бўла олади.

4. Шоирнинг «Викор» тўпламидан келтирилган:

Йигитлик сўнгила Мажнун бўлолсам,
Улуғ дoston аро мазмун бўлолсам,
Чунончи, Вомиқу Узро бўлолсам,
Чунончи Тоҳиру Зухро бўлолсам,-

тўртлигида Шарқ, хусусан, ўзбек мумтоз адабиётидаги ошиқлар ҳаёти, уларнинг олижаноб образлари, фожиаси билан боғлиқ дostonларнинг қаҳрамонлари номлари унинг учун идеал, яъни бир умр орзу бўлгани таъкидланмоқда. Бинобарин, Ғафур Ғулом Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин»

достонини ҳам ўзининг шундай юксак ишқи, орзуларидан келиб чиқиб насрийлаштирган.

5. Ғафур Ғулом ўзининг «Соғиниш» деб аталган машхур шеърида душманни енгиш учун Ўзбекистондан кетган юз минглаб жангчиларимизни катта қарвонга ўхшатган. Бу қарвоннинг Ғалаба билан ўз уйига қайтишини халқ ва шоирнинг ўзи кўп йиллар давомида қандай интиқлик билан кутганини қуйидагича тасвирлаган:

Зўр қарвон йўлида етим бўтадек
Интизор кўзларда халқа-халқа ёш.
Энг кичик заррадан Юпитергача
Ўзинг мураббийсан, хабар бер, Куёш!

«Қарвон» сўзи, тимсоли мумтоз адабиётимизда кўп қўлланади ва катта маънони англатади. Шу қарвондан бирон киши орқада қолиб кетса ёки адашса, бу катта фожиа, йўқотиш ҳисобланади. Улуғ шоир шу қарвоннинг эсон-омон, бир бутунлигича қайтишини орзу қилади. Чунки унинг ичида ўзининг ҳам фарзанди дилбанди бор. «Қарвон» образи шеърга улуғворлик бағишлаган. Бу хил тимсолларни эса, шоир аввало мумтоз адабиётимиздан олган ва унга янги маъно бағишлаган эди. Зокиржон Фурқатнинг машхур «Адашганман» деган мухаммасида ҳам бу тимсол қўлланилган. Лекин унда бу тимсол шоирнинг ўз шахсий фожеасини, ота юртидан, ўз халқидан ажраб, мусофирликда яшаётганини таъсирли кўрсатиш учун қўлланган.

6. Ўзбек мумтоз адабиётидаги, хусусан, шеърятдаги тимсолларни Ғафур Ғулом анъанавий йўналишдагина эмас, турли маъноларда буюк ижодкорлик билан қўллаган. Масалан, шоир «Вақт» деган шеърида соқий, куёш тимсоллари орқали ғоят замонавий фалсафий ғоя ва туйғуларни янгича мазмунда қуйлашга эришган:

Ҳаёт шаробидан бир қултум ютай,
Дамлар ғаниматдир, умрзоқ соқий.
Куёш-қу фалакда кезиб юрибди,
Умримиз боқийдир, умримиз боқий.

Мумтоз шеърятимизда эса «соқий» тимсоли кўпроқ тасаввуфий маънода, ҳаёт қувончларини улашувчи, май

қуявчи деган мазмунда қўлланилади. Ғафур Ғулом шеър-иятида бу атама янада гўзал маъно касб этган.

7. Навоийнинг: «Дин офати бир муғбачаи моҳлиқодур, майхорау бебок» сатрлари билан бошланган мустазоди ўз даврида жуда машҳур бўлиб, ёш ошиқларнинг, ҳозирги ибора билан айтганда, гимнига айланган, ёшлар бир ерга тўпланса, бу шеърни баланд овоз билан бир-бирига жўр бўлиб қўшиқ қилиб айтишар экан. Назаримда, Ғафур Ғулом ҳам бу шеърни жуда яхши кўрган ва унинг таъсирида ёшлар ҳақидаги бир шеърни қуйидаги тўртлик билан бошлаган:

СамДУ қопқасида бир қизни кўрдим,
Етти ранг товланган қуёш каби пок.
Кошқийди ўттиз йил орқага қайтиб,
Ишқимни айтсайдим, қилиб ёқа чок.

Кўриниб турибдики, шоир қалбига Навоий мустазоди чўғдай таъсир этган ва ундан ўз ишқий туйғуларини, жазавага тушган ҳолатини ифодалашда моҳирлик билан истифода этган.

8. Мумтоз адабиётимизнинг ҳаётбахш анъаналарини ўрганиш, тадқиқ этиш ва улардан ижодий фойдаланишда, рижожлантиришда Ғафур Ғулом ўз фаолияти давомида юксак даражада фидойилик кўрсатди. Бой мумтоз адабиётимизнинг яхши анъаналари ёшлигидан бошлаб унинг шеъриятига она сундан кириб борди ва ўзбек шеъриятида янги мўъжизалар яратишга олиб келди. Ғафур Ғулом ижодини Шарқ адабиёти, ўзбек мумтоз адабиёти контекстида ўрганиш олдимизда турган энг муҳим вазифаларимиздан биридир.

9. Худди шу фикрларни Ғафур Ғуломнинг насри ҳақида ҳам баланд овоз билан айтиш мумкин. Гарчи унинг насрий асарлари реалистик йўналишда бўлса ҳам, лекин уларни ўзбек халқ китоблари, эртақларидан айри қараш мумкин эмас. «Шум бола», «Ҳийлаи шаръий», «Тирилган мурда», «Ёдгор», «Ким айбдор» каби қисса ва ҳикояларида халқимизнинг ўзига хос табиати, урф одатлари, тил хусусиятларини беришда шоир маҳорати ёрқин намоён бўлган.

ФОРС-ТОЖИК АДАБИЁТИ ВА ҒАФУР ҒУЛОМ ИЖОДИЁТИ

1. Ғафур Ғулом ва Шарқ, Шарқ мумтоз адабиёти ва Ғафур Ғулом ижодиёти булар бир-бирдан ажралмас ва ажратиб бўлмас тушунчалардир. Ғафур Ғуломнинг ижод уфқи кенг, илҳом фазоси фавқулодда юксак санъаткор ўлароқ камол топишида форс-тожик тилида яратилган мумтоз адабиёт анъаналарининг ўрни ва таъсири ҳам жуда юқоридир. Буни шоирнинг ўзи ҳам ниҳоятда миннатдорлик ва билимдонлик билан қайта-қайта таъкидлаб ўтган. У бир ўринда: «Мен Шарқ шоириман. Шунинг учун Шарқ классикларининг ҳаммаси менинг хеш-ақраболарим, десам ажабланарли бўлмас», - деркан, шу «хеш-ақраболардан» биринчи бўлиб Абу Абдулло Рудакий, Абулқосим Фирдавсий, Умар Ҳайём, Саъдий Шерозий, Шамсиддин Муҳаммад Ҳофиз, Хусрав Дехлавий, Абдурахмон Жомийларнинг номларини тилга олади. Ғафур Ғуломнинг форс-тожик адабиёти даҳолари ижодиётига қизиқиши ва уларни ижодий тарзда ўқиб-ўрганиш тарихи ҳам ўзига хосдир. Донишманд шоиримизнинг ўз эътирофига кўра, ҳали бешикда экан, онаси уни Ҳофиз, Жомий, Навоий асарлари билан аллалаган. «Табиийки, уларнинг асарлари она сути билан бирга қонимга сингиб, жисму руҳимга сайқал берарди», - дейди шоир. Тўққиз-ўн ёшларида эса Ҳофиз, Саъдий, Жомий шеърларини у бемалол ўқиб, маъно-мазмунини англай билган. Шунинг учун ҳам Ғ.Ғулом ижодиётининг форсий адабиёт билан алоқадорлиги фавқулодда чуқур ва табиийдир.

2. Ғафур Ғулом табиатан донишманд ижодкор ва бе-назир файласуф санъаткордир. Бироқ унинг донишмандлигини ҳам, файласуфлик салоҳиятини ҳам улуғ Саъдий, айниқса, Мирзо Бедил тажрибаларисиз тасаввур айлаш қийиндир. Мирзо Бедил Ғафур Ғуломнинг энг севган ва бутун умри давомида қайта-қайта мутолаа қилиб илҳом олган шоирдир. Шу маънода «Вақт» шеърисидаги мана бу

сатрларнинг замирида чуқур маъно яширинган деса, хато бўлмайди:

Тонг отар чоғида жуда соғиниб,
Бедил ўқир эдим, чикди офтоб.
Лойқа хаёлотлар чашмадай тинди,
Пок-покиза юрак бир катра симоб.

Умуман «Бедил ва Ғафур Ғулом» мавзуини тадқиқ қилиш Ғафур Ғулом ижодий шахсиятини мукаммал англаш ва унинг маҳорат сирларини кашф этишнинг муҳим асосларидан биридир.

Ғафур Ғулом бир шеърда:

Бу гангур-гунгур ичра эрку меҳнат завқини сурган
Ғафурдек кекса шоир бу — Ғуломуф номли Хайёминг,
деса, бошқа бирида:

Юрак ҳовуч ичида тепада гуп-гуп,
Фирдавсий мисрасидай томирда ғулу, -

дейди.

Бундай ишоралар ҳам Ғафур Ғуломнинг шеърларида Хайём, Фирдавсий ёки Саъдий ижодига хос фалсафий чуқурлик, муаззам оҳангдорлик, образлиликни англашга яқиндан ёрдам беради.

3. Маълумки, ижодий таъсир ботинда кечадиган бир жараён. Улуғ қозоқ адиби М. Авезов таъкидлаганидек, у санъаткорнинг қалбига кириб боради, унинг иккинчи табиатига айланади ва ўзига хос тарзда, оддий кўз билан илғаш қийин бўлган шаклда намоён бўлади. Форс-тожик адабиётининг Ғафур Ғуломга таъсири хусусида фикр юритганда масаланинг айни шу жиҳатини ҳам инобатга олиш зарур бўлади. Ана шунда Ғафур Ғулом форсий адабиётнинг қайси даҳолари билан ўзаро руҳдошлик сезган ва нима учун, деган саволга ҳаққоний жавоб топиш имконига эришилади. Ғафур Ғулом албатта дарвеш шоир эмас. Бирок у дарвешлик шавқини кўнглига сингдирган, дунёга беҳад кенг назар билан қарайдиган, дарвешларга ўхшаб эркинлик завқи билан яшаган ижодкордир. Акс тарзда у:

Талай ўлкаларни кездим дарбадар,
Елкада хуржуну қўлимда таёқ, - дея лутф қил-
маган бўлурди.

4. Ғафур Ғулом форс-тожик адабиётининг моҳир тар-
жимони сифатида ҳам ибратли ишларни бажарган. Унинг
Саъдий, Жомий каби даҳоларнинг ижод дурдоналаридан
қилган таржималари алоҳида эътибор ва тадқиққа лойиқ-
дир.

Хуллас, Ғафур Ғулом Навоий, Бобур, Машраб каби
буюк устозлари қатори Ҳофиз, Саъдий, Жомий, Бедилга
ўхшаш форсий шеърятнинг ўлмас даҳоларининг ҳам му-
носиб шогирдидир. Ғафур Ғулом шоирлик овозининг йи-
гирманчи аср Шарқ шеъриятидаги нодир ва такрорланмас
ҳодиса эканлигининг бир сабаби ҳам ана шунда.

Ғаффор Мўминов

ҒАФУР ҒУЛОМ АСАРЛАРИДА МАЪНАВИЯТ ТАЛҚИНЛАРИ ВА ОҒЗАКИ ИЖОД

Халқ ижоди ва унинг ёзма адабиёт тараққиётида тут-
ган ўрнини юксак баҳолаган Ғафур Ғуломнинг халқ ижоди
тарғиботчиси сифатидаги фаолияти адабиётимиз тарихида
алоҳида ўрин тутади. Ғафур Ғулом ва фольклор деганда,
унинг шеъриятидаги халқ кўшиқлари билан уйкаш ва
оҳангдош бўлган ритм ва қофия системалари ҳақида, кучли
эмоционал оҳанг яратувчи қуйма такрорий мисралардаги
сўз-образлар ҳақида сўзлаш керак бўлади. Ниҳоят, шоир-
нинг фольклор поэтикасининг энг яхши хусусиятини
моҳирлик билан ўзлаштиргани ва уларга янги мазмун бахш
этганлиги ҳақида сўзлаш, илмий мушоҳада юритиш керак
бўлади.

Халқ кўшиқларидаги мусиқийлик ва равонлик, об-
разли сўз ва ифодалар, мақол ва маталлар, умуман фольк-
лор асарларининг лексик бойлиги Ғафур Ғуломнинг сиё-

сий лирикаси ва публицистик шеърларига айрича руҳ бериб туради. Бу хусусият шоирнинг эпик асарларида ҳам ўз ифодасини топган.

Ғафур Ғулом ўзининг қатор юмористик ҳикояларининг сюжетини халқ латифалари асосига қурди. Қаҳрамонларнинг хатти-ҳаракати, ҳолатини халқ юмори кучи билан тасвирлаш орқали уларнинг бутун кирдикорлари ва руҳий оламини очишга эришади. Ана шундай асарлардан бири «Лукмон» ҳикоясидир. Ҳикоянинг сюжет мотиви халқ латифаларига яқин туради. Ёзувчининг маҳорати шундаки, у латифа мазмунини ҳикоянинг умумий сюжет тўқимасига шу қадар сингдириб юборадики, унда ҳеч қандай каштачилик тугунини кўрмайсиз.

Бу айни чоғда ҳикояда олға сурилган фикр - ғояни ўта кучли бир тарзда ифодалаш, бош қаҳрамоннинг барча кирдикорларини кенг очишга кўмаклашган. Ана шу тарзда фольклор мотивлари ёзувчи ижодига сингиб боради. Худди шу ҳолни адибнинг «Ҳийлаи шаръий», «Элатияда бир ов», «Ҳажи қабул бўлди», «Чўтир хотиннинг толеи», «Эшобод» ҳикоялари ва қатор фелъетонларида ҳам кўриш мумкин.

Ғафур Ғулом мешчанлик, ялқовлик, ҳийла-найрангни сув қилиб ичиб юборган тутуриқсиз устаси фарангларни фош қилувчи бу хил ҳикояларида халқ ўртасида кенг тарқалган ва халқ ижодининг намунаси сифатида фольклор хазинасига айланган халқ латифалари, ривоятлар, хангомалардан жуда унумли фойдаланди, уларга социал мазмун берган ҳолда ўз ижодий услубини тобора чархлаб борди. Ғафур Ғулом ривоят ва халқ латифаларидаги жонли халқ тилининг бой кўринишларидан фойдаланган ҳолда муайян бир ғояни қисқа ва ёрқин ифодалашга эришган.

Ғафур Ғуломнинг фольклорга муносабатидаги бой ижодий тажрибаси ундан кейинги авлод ёзувчилари, шу жумладан, истиқлол даври адабиёти вакиллариининг ижодий изланишларида катта тажриба мактаби бўлиб қолди.

Раҳматулла Баракаев

ҒАФУР ҒУЛОМ ВА ЎЗБЕК БОЛАЛАР АДАБИЁТИ

XX аср ўзбек адабиётининг улкан намояндаси Ғафур Ғулом ижодиётининг катта қисми айна пайтда болалар адабиётига ҳам тўлалигича тааллуқлидир. Ғафур Ғуломнинг болалар адабиётига кўшган ҳиссаси ҳақида сўз юритилар экан, даставвал, унинг болалар учун махсус яратган асарларини тилга олиш жоиз. “Мукофот” (1940), “Шеърлар” (1946), “Тонготар кўшиғи” (1949), “Бари сеники” (1953), “Бир ғунча очилгунча” (1955), “Сиз менинг ёшлигимсиз” (1958) сингари шеърый тўпламларда шоир ёш авлодни, жумладан, ўз фарзандларини ҳам энг яхши умуминсоний қадриятлар руҳида тарбиялашга аҳд қилган талабчан ва меҳрибон мураббий, фарзандлари камолидан фахрланаётган ва Ватан келажагини ишончли кўлларга топшираётганидан қалби қувончларга тўлиқ меҳрибон ота сифатида намоён бўлади.

Ғафур Ғуломнинг болалар адабиётимиз атак-чечак қилаётган 30-йилларда яратилган шеърларида тарбиявийлик — панд-насихат, ахлоқ-одоб руҳи ҳамда фан-техника ютуқлари тарғиби характеридаги маърифийлик етакчи мавқеъ касб этса, 50-60-йилларда яратилган асарларида ахлокий-маърифийлик билан бир қаторда, бола табиатининг турли қирраларини кашф қилиш ва ўзига хос оламини яратишга интилиш характерлидир.

“Икки ёшлик” (1935), “Турсунали нега варракдан айниди?” (1937), “Яша дейман, ўғлим” (1939) шеърларида фан-техника ютуқларини эски турмуш тарзи билан қиёслаш орқали ёш авлодни илм-фан нуридан баҳраманд бўлишга чорлаш, қакириқ руҳи устувор. Бироқ ҳатто шу тарғибий-ташвиқийликда ҳам ҳақиқий шоир асаригади бадиият ажралиб туради. Бинобарин, “Икки ёшлик” шеъригади илм-фан тарғиби шунчаки эски турмуш танқиди ёхуд янги ҳаёт мақтови эмас, балки янги мактабларда турли сохалар бўйича фан асосларини эгаллаётган фарзандларнинг

келажакда янги ва яхши ҳаётни қуриши керак бўлган, ҳар томонлама камол топган инсонлар бўлиб етишувига ишонч руҳи билан тўлиқдир. “Яша дейман, ўғлим” шеъри шу жиҳатдан олдинги икки шеърнинг мантикий давомидай янграйди. Учувчи бўлиб, кўкларга учишга, юлдузларни кучишга, совук Арктикаларни ўзлаштиришга отланган, учқур хаёли кўкларда парвоз қилаётган ўғил орзу-ниятлари ва фарзанди камолидан фахр туйғуси шеърни ёлқинлантириб туради.

“Нортожининг курак тиши” ва “Аҳмад ёмон бола эмас-ку, аммо...” шеърлари болаларни тоза-покиза юришга чорловчи, агитка тарзидаги асарлардандир. Ушбу шеърларда Ғафур Ғулумнинг мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болаларга мўлжаллаб асар яратишдаги маҳорати бор-бўйи билан намоён бўлган. Ҳазил-мутойиба воситасида кир-чир юрувчи болаларни чимдиб олиш ва тоза-покиза юришга ундаш ҳар иккала шеърнинг асосини ташкил қилади. Тишини тозалашга эринадиган, “юзини ҳафтада аранг ювади”ган олти яшар Нортожининг тиши оғриб қолиши ва дўстларининг унинг оғзига “экскурсия” қилишлари тасвирларини шоир ниҳоятда жонли, табиий яратган. Шеърда ижодкорнинг ҳажвий портрет яратиш маҳорати эътиборга сазовор (аслида, шоирнинг ҳажвий портрет санъати унинг кўплаб асарлари учун характерли хусусият бўлиб, алоҳида ўрганишга лойиқ мавзудир).

Ғафур Ғулумнинг 40-йиллардаги ижодида “Сен етим эмассан” шеъри алоҳида ўрин тутаети. Урушда етим қолган ёш гўдакларнинг бошини силаган, уларга ота-она ўрнини босган халқ вакили бўлмиш ижодкорнинг ушбу асари етим болаларга меҳр-муҳаббат руҳи билан қанчалик тўлиқ бўлса, иккинчи жаҳон урушида етим қолган миллионлаб болаларни, улар қайси миллат вакили бўлишидан қатъи назар, ўз фарзандидай қабул қилган ўзбек халқининг инсонпарварлик, болажонлик руҳини ифодалашини нуктаи назаридан ҳам шунчалик қимматлидир.

50-60-йилларда болалар учун яратилган кўплаб шеърларида ҳам Ғафур Ғулум, аввало, меҳрибон ота сифатида намоён бўлади. “Бу йил биринчи синфга кирадиган ўғил-

қизларимга атаб ёзган шеърим” (1952), “Яна бир қутлуг кун” (1954), “Куёшнинг ёруғлиги барча халққа баробар” (1962) шеърларида ўсиб-униб келаётган фарзандининг мактаб остонасига илк бора қадам қўяётганидан фахрланиш, унинг илм чўққилари ва касб-хунар асосларини эгаллаган, ахлоқ-одобли, комил инсон бўлиб етишувига ишонч туйғулари барқ урса, “Навқирон наслимиз синов олдида” (1941), “Олтин медаль” (1946), “Имтихон” (1950) шеърларида мактабни тугаллаб, мустақил ҳаётга йўлланма олаётган, олий ўқув юрғларига кириб, халқимизга муносиб фарзанд бўлиш туйғулари билан ёнаётган ёш авлодга, фарзандларига оқ йўл тилаётган меҳрибон падар киёфаси намён бўлади.

Ғафур Ғулом болалар учун яратган асарларнинг яна бир қирраси улардаги ҳаётга эндигина кириб келаётган ёш бола образининг ўзига хос шакл ва йўсинларда тасвирланиши билан характерлидир. “Қушчалар шеъри” (1947), “Дадам ва мен” (1960), “Ўйлашни ўрганамиз” (1962), “Кеккаймачоқ Собиржон” (1963), “Аҳмаджон – фотограф” (1963), “Чакчаклашайлик” (1965) шеърларида ёш боланинг ўзига хос маъсум, беғубор, самимий дунёси яратилади.

Ғафур Ғуломнинг мактабгача ва кичик мактаб ёшидаги болалар учун яратган асарлари орасида ўйин кўшиклари ҳам алоҳида мавқеъ касб этади. “Оқ теракми, кўк терак” (1957), “Читти гул” (1958), “Буни топинг, қизларим” (1959) шеърлари халқ оғзаки ижодидаги ўйин ва топишмоқ-кўшиқлар асосида яратилган асарлар сифатида болалар адабиётимиз хазинасини бойитишга хизмат қилади.

Ғафур Ғуломнинг ўзбек болалар адабиётига қўшган ҳиссаси бениҳоя салмоқли эканлиги шубҳасиз. Унинг кўплаб шеърий ва насрий асарлари болалар адабиётимиз хазинасига муносиб улуш бўлиб қўшилди. Ёзувчининг “Шум бола” ва бошқа бир қатор насрий асарлари том маънода болалар адабиётимиз дурдоналари ҳисобланади. Ҳатто Ғафур Ғулом болалар учун “Шум бола”дан бошқа асар яратмаганида ҳам шу биргина асари билан ўзбек болалар адабиётида ўз ўрнига эга бўлган ижодкор сифатида мангута қолиши аниқ эди.

Том маънодаги бадий асар даврлар тўфонига бардош бериб, асрлардан асрларга ўтаверади. Ғафур Ғулом ижодида ҳам ана шундай ҳақиқий бадийят маҳсуллари кўплаб топилади ва ушбу асарлар барча даврларда ёш авлод маънавий камолотига хизмат қилаверади.

Нинель Владимирова

ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ ТАРЖИМОНЛИК МАҲОРАТИ

XX аср ўзбек бадий таржима мактаби бошида Абдулла Қодирий, Чўлпон, Ойбек, Ғафур Ғулом, Шайхзода, Миртемир, Абдулла Қаҳҳор сингари атоқли ёзувчилар туради. Уларнинг таржимонлик иқтидори таржимон ижодида сўзнинг роли, тилнинг роли нақадар улкан эканлигини намоён этиди.

Бошқа жаҳоншумул ёзувчилар катори, Шекспир асарларининг ҳам ажойиб талқинчиси Ғафур Ғулом бадий аслиятлар таржимони сифатида танилгунига қадар катта шoir, истеъдодли носир, миллий хикоя устаси сифатида шуҳрат қозонган эди.

Ғафур Ғулом Чўлпон ва А.Қодирий сингари романтик таржимонлар кавмига мансуб бўлиб, Шекспир «Отелло»сининг таржимасида муайян муаллифнинг муайян асарига хос миллий ва индивидуал ўзига хослик ҳамда бетакрор жиҳатларни қайта мужассамлантирди. У Шекспирнинг таржимони сифатидаги ижодий вазифасини давр контекстини аслият тағмотни билан боғлай билишда, оригинал асарни айни пайтда ҳам индивидуал, ҳам тарихий-маданий контекстда идрок этишда кўрди. Аристотелнинг: «...кимки аввал катта ҳурмат ва иззатга сазовор бўлган бўлса, қандайдир бир хато билан кулфатга учрайди...», - деган таъбири Отеллога ҳам, қирол Лирга ҳам барабар тааллуқли.

Таржимон Ғафур Ғулом Отеллонинг жондан ортик севган хотинини ўлдиришга олиб келган сабабларни аниқтайин кўрган. У Шекспир қаҳрамонлари тақдирида тасо-

дифнинг кучини ҳам (масалан, Дездемонанинг дастрўмолни тасодифан йўқотиб қўйиши) кўрган. Икки фазилатли кишининг ташқи муҳит билан тўқнашувини Шекспир фожиавий қонуният даражасига кўтарган.

Шекспир асарларидаги қаҳрамонларни ҳалокатга олиб келувчи шароитда баъзи бир сирлилиқ ҳам йўқ эмас. Дунёдаги адолатсизликдан гоҳ яширин, гоҳ ошқора норозилиқ худди шу нарсада аён кўринади. Шекспир гуманизми худди шу ерда зухур беради.

Таржимани ўқир экансиз, Ғафур Ғулумнинг мазкур фожа табиатини теран тушунгани яққол сезилиб туради: аслият трагедия мазмунининг, ундаги ҳар бир сатрнинг ахбороти сифатида идрок этилмаган. Таржимон трагедиянинг бадиий тўқимасидан келиб чиққан ҳолда асардаги яхлит образни тўғри идрок ва талқин қилган. Айни пайтда у аслиятга содиқ қолгани ҳолда баъзи бир эркинликларга ҳам йўл қўйган.

Ғафур Ғулум Шекспир қарамонларини аниқ-тайин кўради. Масалан, у рашк сўқмоқларида адашган Отеллони кўрсатар экан, қаҳрамон онгининг мунавварланиши фожиали руҳ қасб этади. Таржимон ўз таржимасида қаҳрамоннинг нотўғри тасаввурлар асосида хато қилгани ва бу фожиали хато оқибатида изтироб чекканини бениҳоя аниқ акс эттирган.

Фожиавийликни теран ҳис этиш Ғафур Ғулумга Шекспир трагедиялари оша «қизил ип» бўлиб ўтган ҳамда китобхонни ҳам, томошабинни ҳам ларзага соладиган эхтирослар пўртанасини қайта мужассамлаштириш имконини берган.

Мана, бир мисол:

Отелло

Таков мой долг. Таков мой долг. Стыжусь
Назвать пред вами, девственные звезды,
Ее вину. Стереть ее с земли.
Я крови проливать ее не стану
И кожи не коснусь, белей чем снег

И глаже алебастра. И, однако,
Она умрет, чтоб больше не грешить.
Задую свет. Сперва свечу задую.
Потом ее...

Сабаби бор, сабаби бор, сабаби, жоним!
Мен уларни айтолмайман, тиник юлдузлар,
Бирок кучли сабаби бор. Мен қон тўкмайман.
Қордан ҳам оқ, қабрдаги мрамрдан силлик
Бу баданни тирнамайман, яраламайман...
Шамни пуфлай... Шамни пуфлай... Хўш, ундан
кейин,
Ана бордим, ўчирдим ҳам. Порлок чироғим —
Ўчирсаму ундан кейин бўлсам пушаймон...

Таржиманинг аслиятга монандлиги бу ерда фақат ташқи жиҳатларга риоя қилиш билангина эришилмаган, бу ерда мазмунни теран англаш ва уни она тили воситалари ёрдамида акс эттира билиш ҳақида ҳам сўзлаш мумкин.

Маълумки, нутқ маданияти тасвирий воситаларнинг бойлиги негизида зухур бўлади. Бу бойлик эса ҳар бир тилда чексиз-чегарасиздир. Таржимоннинг қайта мужас-самланаётган аслиятга ёндашуви бадий таржимага, умуман ижодга бўлган ёндашувдир. Ғафур Ғулом тил воситаларини синчковлик билан танлабгина қолмай, санъат асарини ўзга шароитда — лисоний, миллий, ижтимоий ва тарихий шароитда қайта ижод этган.

«Таржима адабиёт, - деб ёзган эди В.М. Жирмунский, - қайси тилга таржима қилинаётган бўлса, шу адабиётнинг вазифасини бажаради». Таржиманинг бадий-ифодали томони матнда турли фактлар - лексика, стилистика ва фразеология фактларида намоён бўлади. Ва биз шу нарсага амин бўламизки, бадий таржима янги маданий қадриятларни яратишдир. Бинобарин, унинг қонуниятлари санъат соҳасига оиддир.

ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ ЎЗБЕК ШЕЪР ТУЗИЛИШНИ РИВОЖЛАНТИРИШ- ДАГИ РОЛИ

Ғафур Ғулом ўзбек адабиёти ривожига ўзига хос ва муносиб улуш қўша олган кучли, ёркин истеъдод соҳиби. У янги фикрларнинг яхши шеър бўлиши учун ўзига лойик шеърий шаклга эга бўлиши шарт эканлигини тўғри тушунди; шеърий шаклнинг асоси эса долзарб маънони ритмик ва мусикий жиҳатдан гўзал, равон ва тушунарли ифодаловчи шеър тузилишидир. Маълумки, шеър тузилиши вазн (у ҳақдаги метрика), қофия (у ҳақдаги рифмика), банд (у ҳақдаги строфика) каби соҳалар билан боғлиқдир.

Шоирнинг 12 жилдлик “Тўла асарлар тўплами”да 489 та шеърий асар (шеър, баллада ва дoston)лар келтирилган. Биз ишда шу манбага суяндик (тўпламдаги «Иловалар» чала, адабий техника жиҳатидан мукамал бўлмаганлиги учун бу сирага кирмади).

489 та шеърнинг 20 таси арузда, 469 таси бармоқ шеър тизимида ёзилган, «Кўкан» дostonининг айрим байтлари бармоқ вазнидадир. Арузда ёзилган шеърлар ҳазаж ва рамал баҳрларига мансуб вазнлардадир. Бармоқ вазнларида битилган асарларнинг туркумлари 5 бўғинлидан 15 бўғинлигача. «Она», «Мадрид қўшиқлари» шеърлари кўп туркумдидир. Энг кўп ишлатиладиган туркум 11 бўғинлидир; унинг олтию беш бўғинли тuroқлардан ташкил топган вазни 166 шеърда ишлатилган, шоир метрикасида етакчидир. Бу вазн ўзбек халқ оғзаки поэзиясида ҳам энг фаол вазнлардан биридир, сабаби шуки, бу вазн туркуми кичик ҳам, катта ҳам эмас, тuroқлари икки хил, бу ҳол шу вазнда ёзилган шеърлар ритмининг ҳаракатчан, ўйноқи бўлишга олиб келади. Ғафур Ғулом сал кейинроқ ўзида фикрни ифодалашда кенг сифимлироқ вазнга ўтишга эҳтиёж сезади, 14 бўғинли туркумнинг 7 бўғинлидан бўлган 2 тuroқ вазнини қўллай бошлади, бу вазн 88 та шеърда ишлатилган

ва у кўп қўлланилишда иккинчи ўринни эгаллаган, учинчи ўринни 7 бўғинли туркум вазнлари олган, улар 66 та шеърда қўлланилган.

Лирика ва эпосда иш кўрган сарбаст жанрига (яъни метрик жиҳатдан эркин вазнга) асос солган кишилар Фитрат ва Чўлпон эди. Ғафур Ғулом бу соҳада 54 та шеърый асар ёзди («Сен етим эмассан», «Мен яхудий» шеърлари шу жумладандир). Шоир бу жиҳатни Ҳамид Олимжон, Уйғун ва бошқа шоирлар билан бир қаторда юксак такомилга етказди. Мумтоз лирикадаги мустазоднинг бармоқ тизимидаги ривож бўлган кўшма вазн Ғафур Ғуломнинг ўттизга яқин асарларида учрайди. Шоир бу жабҳани туркум ва вазн томонидан бойитди.

Ғафур Ғулом 25 та қофия турининг 24 тасини ишлатган, бу ҳол юқори кўрсаткичдир. Мумтоз адабиёт қофияси асосан ҳарфга суянган, Ғафур Ғулом қофия соҳасида талаффузга таянди. Агар мумтоз поэзия қофияси асосан тўла бўлса, Ғафур Ғулом нотўла қофияга кенгроқ ўрин берди, натижада бу хил қофия бутун ўзбек адабиёти қофиясида фаол ва етакчи бўлиб қолди: ваҳший - яхши, инжу-илинжи («Аму»), бергандай - май («Шараф байрами»), гаплашдилар - ўртоқлар («Кўкан), кардошим - бошинг («70 ёшли йигитга») ва бошқа қофиялар Ғафур Ғуломнинг қофия назариясига эркин муносабатда бўлганлигини кўрсатади ва қофия назариясини олдинга силжитади.

Ғафур Ғулом строфикаси учликдан ўн тўртликкача бўлган бандларни ўз ичига олади. Кўп ишлатилишда турли банд хили эътиборга лойиқ, у 180 та шеърда қўлланилган; иккинчи ўринни биринчи мисра билан учинчи, иккинчи мисра билан тўртинчи мисра қофияланувчи шакл олади. Турли банд хили поэзияни қатъий коидалардан эркинроқ йўлга солди. Банд тури ҳар хил бўлган шеърлар ҳам кўп. Шоир 20 дан ортиқ янги бандлар ижод қилди («Қор», «Биринчи шеър», «Биз тинчлик истаймиз» шеърларининг бандлари шу жумладандир).

Ғафур Ғулом ўзбек поэзияси шаклини ва шеър тузилишини янги мазмунга мос тарзда сезиларли даражада ривожлантирди.

Сувон Мели

БАДИЙ АСАР ФАЛСАФАСИ: «ЁДГОР»

Бадий асар фалсафаси адабиёт фалсафаси аталмиш улкан муаммонинг хусусий ва конкрет кўринишидир. Бадий асарга борлиқ ва жамият, инсон руҳиятининг умум-қонуниятлари нуқтаи назаридан глобал ёндашув илмий-амалий самара бериши тайин. Чунки чинакам бадий асарда тасвирланган таянч воқеа(лар) сараланган, тасодифий қийтиклардан тозаланган бўлади. Ҳатто у тарихийликка даъвогарлик қилиши, тарихга кирган, тарихда руй берган воқеалар билан бас бойлашуви ҳам мумкин.

«Ёдгор» фалсафий қисса эмас. Унда бадий асос, бадийлик етакчи. Лекин у ҳар қандай чин бадий асар каби фалсафий маъно ва фалсафий оқимдан бегона эмас.

Бадий асар фалсафаси икки босқичда намоён бўлишини кузатиш мумкин. Биринчи босқич – асар сюжетиға бевосита боғлиқ ва ундан келиб чиқадиган маънолар сил-силаси. Бу «Ёдгор» қиссасида шундай кўринишга эга бўлади.

Асарнинг воқеа марказида ташландик чақалок, Ёдгор туради. Унга боғлиқ ҳолда икки қаҳрамон ҳаракат қилади: Жўра ва Меҳрихон. Фақат асар сўнгида унинг исми маълум бўлади, асар бошида у аввал қиз, сўнг жувон деб аталади. Чақалок Жўра ва Меҳрихонни бир дақиқа учрашти-ради, ўша заҳоти айиради. Иккинчи, кульминацион учра-шув асар охирида рўй беради.

Асар воқеалари териб қаралса, улар фалсафий маром касб этаётгани маълум бўлади ҳамда соддалик, софлик вақтинча чув тушган тақдирда ҳам охир-оқибат ғолиб келиши, ҳатто ихтиёрсиз қилинган гуноҳ ҳам беажд қолмаслиги ҳақидаги азалий ҳақиқат гўзал исботини топади. Асарнинг икки жумладан ташкил топган хотимасидаги – «ҳозир мен Тошкентдаман. Ёдгор ўз ёнимда, баъзан Меҳрихонлар оиласиға ҳам бориб-келиб туради» - «баъзан» бу олий ажрнинг сўнги муҳри ўларок янграйди.

Бадиий асар фалсафасининг иккинчи боскичи биринчи боскичга таянган ҳолда буткул умумий, субстанционал ҳақиқатларга дахл қилади. Оламда рўй берадиган воқеа-ҳодисалар қанча турли-туман бўлмасин, уларни тутиб тургувчи асос, умуртқа суяклари унча кўп эмас. Ҳар қандай воқеа-ҳодиса замирида, айниқса, у бадиий юксак тасвирланган бўлса, Платон атамаси билан айтганда, эйдос (азал ғоя), рухшунос файласуф К.Г.Юнг ибораси билан айтганда, архетип мавжуддир.

«Яла бедард чапани» Жўра ҳаётида содир бўлган ушбу фавқуллодда воқеа ортида (ёки тубида) улуғ бир ҳикмат, ишора борлиги аниқ ёки эҳтимолдан холи эмас. Ушбу ҳикматни очиб кўрсатиш бадиий асар фалсафасининг иккинчи боскичини ташкил этади.

«Ёдгор» қиссасидаги бошқа бировга тақилган чақалоқ ва умуман чақалоқ, талок хати, орадан ўтган етти йил, хушдан кетиш ва ҳ.к. нарса-ҳодисалар асарнинг рамзий кўламини белгилайди.

Бадиий асар фалсафаси асарда кўтарилган ёки тегиб ўтилган фалсафий муаммолар эмас. Аниқроғи, бу масаланинг энг қуйи ишчи қатлами, холос. Бадиий асар фалсафаси бадиий асар қаърида яширин ҳиссий ва аклий билимлар оқими олий синтезда жонланиб, яхлит ҳолда интуитив онг жилва қилиши, спонтан намоён бўлишидир. Ҳамлет айтгандек, «Дунёда шундай ҳодисалар борки, улар фалсафанинг тушига ҳам кирмаган». Тайёр билимлар тарзидаги фалсафанинг тушига ҳам кирмаган ҳақиқатлар адабиёт фалсафасининг предметини, хусусий ҳолда бадиий асар фалсафасини ташкил қилади.

Шерали Турдиев

ҒАФУР ҒУЛОМ ВА АДАБИЙ-МАЪРИФИЙ АЛОҚАЛАР

Ғ. Ғуломнинг татар ёзувчи ва таржимонлари билан алоқалари ўзбек-татар адабий ва маърифий алоқаларининг

шаклланиши ва мустаҳкамланишида муҳим омиллардан бири бўлди. «Ёшликда китобга ўч эдим, - деб ёзади Ғафур Ғулом, - менинг севиб ўқийдиган китобларим Қозон, Оренбург, Бокуда босиларди. Айниқса, Қозон китобларини кўп ўқиганман. Абдулла Тўқайни, Мажид Ғафурийни, Ризоуддин бинни Фаҳриддинни, Олимжон Иброҳимовни ва бошқа-бошқаларни ўша замондаёқ таниган эдим...»

Ғ. Ғулом 20-йиллардаёқ татар ёзувчиларининг асарлари (Ш. Усмоновнинг «Помирдан радио», Х. Токтошнинг «Муҳаббат товбаси», бошқирд адиби Афзал Тоҳировнинг хикоя ва очерклари)ни таржима қила бошлади. Кейинчалик ҳатто уларнинг баъзи бирлари (масалан, Ҳоди Токтош, Ҳасан Тўфон ва бошқалар) билан дўстлашиб, улар билан ижодий ҳамкорлик қилди.

Ғ. Ғулом 20-йиллар охири — 30-йиллар бошида А. Блок, Нозим Ҳикмат, Сулаймон Рустам каби рус, турк, озарбайжон шоирлари қатори, янги татар шеърятининг таниқли вакиллари Мажид Ғафурий, Ҳасан Тўфон, Қави Нажмий, Шайх Маннур, Одил Кутуй ва Ҳоди Токтошнинг исёнкор-романтик шеърлари билан ҳам кизиқа бошлади. Ҳ.Токтошнинг минбар шеъряти бу даврда ўзбек адабиётида фаол иш олиб бораётган ёш шоирнинг ғоявий-эстетик идеалига, айниқса, яқин эди. Ғафур Ғулом дастлаб Ҳоди Токтошнинг «Муҳаббат товбаси» дostonини таржима этиб, уни татар шоирининг бевақт вафоти кунлари «Ер юзи» журналининг 1931 йил 17-18-сонларида нашр эттирди.

Катта илҳом билан таржима қилинган бу дostonдаги «Севги ўзи жуда эски нарса, фақат ҳар юрак уни янгилар» каби баъзи бир афоризм даражасидаги сатрлар кейинчалик Ҳ. Олимжон, У. Носир каби шоирларнинг сеvgи ва муҳаббат мавзуйига бағишланган шеърларига туртки бериб, шеърят мухлислари ўртасида ёд бўлиб ҳам кетган.

Ғ. Ғуломнинг А. Тўқай, Ҳ. Токтош ижодига бўлган самимий муносабати, ўз навбатида, бошқа ўзбек шоирлари учун ибрат бўлди. Ҳ. Олимжон, Уйғун, Ғайратий, У. Носир, С. Жўра ва бошқа шоирларнинг ҳам Тўқай ва Токтошга меҳр боғлаб, унинг асарларига эргаша бошлаганлик-

ларини таниқли татар шоири Элдор Юзеев ва Тоқтошнинг ўғли, санъатшунослик фанлари доктори Рафаэль Тоқтошлар ҳам хотирлайдилар.

Ғ. Ғулом Қозонга 1936 йилнинг августида Шокир Сулаймон бошчилик қилган ижодий гуруҳ таркибида борди. Бу гуруҳ аъзолари орасида, Ғ. Ғуломдан ташқари, А. Қодирий, А. Умарий ва бошқалар ҳам бўлган эдилар. Ушбу ижодий сафар пайтида татар газета ва журналларида А. Умарийнинг «Она», Ш. Сулаймоннинг «Янги Қозон» асарлари билан бирга Ғ. Ғуломнинг «Кўк қопқасин қокқанда» асари ҳам эълон қилинган. Татар шоири Ҳ. Тўфон «Хуш келдингиз, ўртоқлар» номли табрик мақоласида Ғ. Ғуломнинг Қозондаги Воҳидов номли завод ишчиларига бағишланган шеърини илиқ туйғулар билан тилга олиб, халқлар дўстлигининг ҳаётбахш кучи тўғрисида тўлқинланиб ёзган. Айни пайтда татар матбуотида Ўзбекистон мавзуга бағишланган, ўзбек халқи эришган ютуқларни кўз-кўз қилувчи қатор шеърлар майдонга келган. Шулардан бири машҳур татар шоири Ҳ. Тўфоннинг Ғафур Ғуломга бағишланган «Тошкент боғларида» шеъридир. Ҳ. Тўфоннинг бу шеърида ўзбек халқининг гўзал диёрига бўлган чуқур меҳр-муҳаббати, ўлкамизнинг шонли тарихи ва буюк сиймоларига бўлган ҳурмат туйғулари ўзининг ёрқин ифодасини топган.

Ғ. Ғуломнинг Ҳ. Тоқтош, Ҳ. Тўфон, С. Қудаш ва бошқа татар ёзувчилари билан дўстлиги ҳамда ижодий алоқалари шоир ижодида Татаристон мавзуининг, татар шоир ва ёзувчилари ижодида эса, Ўзбекистон мавзуининг кенг ёритилишига сабабчи бўлди. Айни пайтда бу ҳол ўзбек-татар адабий алоқаларининг кенг қанот ёзишига, икки қардош халқ ўртасидаги дўстликнинг мустаҳкамлашга ёрдам берди.

Ғ. Ғулом, Ҳ. Олимжон, Миртемир ва бошқалар бошлаб берган ўзбек-татар адабий-маърифий алоқалари шоир вафотидан сўнг ҳам тўхтаб қолмай, Зулфия, А. Мухтор, Шукрулло, А. Орипов ва бошқалар томонидан давом эттирилди.

Ҳамдам Абдуллаев

ҒАФУР ҒУЛОМ ХОРАЗМ АДАБИЙ МУҲИТИ ҲАҚИДА

Ғафур Ғуломнинг бадиий ва илмий меросида Хоразмга оид кўплаб қимматли фикрлар мавжуд. Жумладан, унинг адабий-танқидий мақолалари ва маърузаларида воҳа адабий муҳити, унинг қатор вакиллари ижоди, оғзаки ва ёзма адабиётнинг ўзига хослиги каби масалалар хусусидаги теран қарашлари алоҳида ажралиб туради. Уларни икки йўналишга ажратиш мумкин: 1) Хоразм халқ поэтик ижодиёти, бахшилар ва халқ куйчилари тўғрисида; 2) Хоразм мумтоз адабиёти ва унинг намояндалари ижоди ҳақида.

Шоир изланишларида Хоразм фольклори анъаналарини асраш ва бойитишда халқ ижодкорларининг ўрнини алоҳида таъкидлайди. Хусусан, Курбонназар Абдуллаев – Бола бахши (1899-1994), Курбон ота Исмоилов - Курбон совчи (1866-1946), Муҳаммад Юсуф Харратов – Чокар (1889-1952) каби ижодкорларга устувор эътибор қаратган.

Ғафур Ғуломнинг Хоразмдаги ёзма адабиёт вакиллари ижоди ҳақидаги фикрлари айниқса салмоқли бўлиб, ҳозиргача катта қизиқиш уйғотиб келмоқда. Бу фикрлар Қутб, Муҳаммад Солих, Комил Хоразмий, Мунис, Огаҳий, Аваз каби йирик сўз санъаткорлари ижодининг муайян қирраларига бағишланган. Жумладан, Қутб ва Ҳайдар Хоразмийлар Низомий дostonларини эркин таржима этиш билан ўзбек эпик шеърятининг янада бойишига ҳисса қўшганлари, Муҳаммад Солих Жомий ижодидан рағбат олгани, Огаҳий эса, шоир, тарихчи ва таржимон сифатида бе-назир салоҳият соҳиби эканлиги уқдирилади.

Ғафур Ғулом айниқса йирик шоир ва маърифатпарвар Комил Хоразмий ижодига зўр ҳурмат билан қараган. У ўзининг «Гонорар» сарлавҳали мақоласини шоирнинг бир маснавийси таҳлилига бағишлайди. Комил бу маснавийда сўз қудрати ва шоирлик нуфузи ўша шароитда кадр топмаганидан зорланган эди. Муҳими шундаки, 36 мисрадан

иборат маснавийнинг ҳар бир банди батафсил таҳлил этил-
гач, шоир маҳорати очиб берилган.

50-йилларда Аваз ижоди ҳақидаги фикрларнинг нис-
батан ҳолиси ва мукаммали ҳам Ғафур Ғуломга тегишли-
дир. Бу — унинг 1954 йилда Аваз таваллудининг 70 йил-
лигига бағишланган анжумандаги маърузасидир. Гарчи ун-
да ўша давр мафқурасининг муайян таъсири бўлса-да, Аваз
ижодининг туб моҳияти, ижтимоий-эстетик аҳамияти,
асарларининг гоъвий йўналиши, халқчилиги тўғри ёри-
тилди. Бу мавзу кейинги йиллардаги тадқиқотларда ҳақи-
қатан ҳам Ғафур Ғулом уқтирганидек, Авазнинг маърифат-
парвар, демократ шоир, новатор ижодкор эканлиги тобора
ёркин намоён бўлмоқда.

Мухайё Кодирова

ҒАФУР ҒУЛОМ ВА ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИ

Ғафур Ғуломни ўзбек мумтоз адабиёти билан боғлов-
чи муҳим омиллардан бири унинг ўзига замондош Қўқон
шоирлари билан ижодий алоқалари ва улар орқали Қўқон
адабий муҳитига бўлган фаол муносабатидир.

Ғафур Ғулом гарчанд Тошкентда туғилган бўлса-да,
Қўқонга тез-тез бориб турган ва бу ердаги ўзига руҳан
яқин шоирлар даврасида ўзбек мумтоз адабиёти, шу жум-
ладан, Қўқон адабий муҳити ҳақида суҳбатлар ўтказиб,
уларни устоз шоирлар асарларига хос бадиий жозиба сир-
ларидан бахраманд қилиб турган.

Ғафур Ғуломнинг илмий меросида ўзбек мумтоз ада-
биётига бағишланган мақола ва лавҳалар оз эмас. Улар
орасида Қўқон адабий муҳитига оидлари аксариятни таш-
кил этадики, бу шоирнинг «адабий Қўқон»га бўлган самий-
ий ва гоъят яқин муносабати билан изоҳланади.

Қўқон адабий муҳити деганимизда, Нодира, Амирий
(Умархон), Муқимий, Фурқат, Завқий сингари шоирлар
кўз олдимишга келади. Ғафур Ғулом ўзбек мумтоз адабиё-

тининг бошқа аксар тадқиқотчиларидан фаркли ўларок нафақат бу таникли шоирлар, балки Муҳйи, Асирий, Ажзий Хўқандий, Мирза Хўқандий сингари фан оламида кам маълум бўлган шоирларни ҳам яхши билган. Масалан, у Ажзий Хўқандий тахаллуси билан ижод қилган Маҳмуджон Абдулкарим ўғлининг ҳаёти ва ижоди билан кизиқиб, унинг Кўконда, Сармозор даҳасининг Хўжакалон маҳалласида туғилгани, отасининг 1890 йилда 66 ёшида вафот этгани, ўзининг аввал мадрасаи Бузрукхўжа, кейин мадрасаи Султонмуродбекда ўқигани, илгари Мирзо тахаллуси билан ижод қилгани ва бошқалар ҳақида маълумот берган. Ғафур Ғулومнинг Ажзий Хўқандийдек илм-фан аҳли эътиборидан четда қолиб келган кўконлик шоирлар ҳақида берган маълумотлари муайян илмий қимматга эга бўлиши билан бирга унинг Кўкон адабий муҳитини пухта билганидан ҳамда бу адабий муҳитга нисбатан жонли ва қайноқ муносабатидан, бу муҳитнинг барҳаёт вакиллари билан яқин алоқада бўлганидан дарак беради.

Ғафур Ғулум Муқимий ҳаёти ва ижодини ўрганиш ишига, айниқса, катта ҳисса қўшди. У Муқимий вафотига 35 йил тўлиши муносабати билан 1938 йили «Муқимий баёзлари»ни нашрга тайёрлади. Унинг шу нашрда эълон қилинган «Муқимий» мақоласи атоқли ўзбек шоирига бағишланган дастлабки илмий мақолалардан биридир. Ғафур Ғулум, бундан ташқари, «Мулла Муҳаммад Аминхўжа Муқимий» (1938), «Муқимий мактублари» (1941), «Муқимий ва Муҳйи» (1942), «Муқимий», «Демократ шоир» (1953) сингари бир неча мақолалар ёзди. Ғафур Ғулумнинг «Шоир айблайди» (1949) ва бошқа бир неча мақоласи эса Фурқат ҳаёти ва ижодига бағишланди. Бу ҳар иккала туркумга оид мақолалар нафақат Кўкон адабий муҳити, балки XIX аср ўзбек адабиёти тарихини ўрганиш ишига қўшилган муҳим ҳисса сифатида қаралиши лозим.

Ғафур Ғулум мазкур адабий муҳитнинг ҳаётдан ўтган намояндалари билангина кизиқиб қолмаган. У 30-60-йилларда ҳаёт бўлган кўконлик кекса шоирлар, айниқса, «Муқимий хужраси»да умр бўйи марҳум шоир шаъмини ёқиб ўлтирган Чархий билан яқин алоқада бўлган. Ғафур Ғулум

архивида сақланаётган мактублар унинг Чархий билан ижодий ва инсоний муносабатлари ғоят яқин ва ўта самимий бўлганидан шаҳодат беради.

Агар Ғафур Ғулом ижодига назар ташласак, унинг ўқтин-ўқтин аруз вазнига мурожаат этиб турганини кўрамиз. Айтиш мумкинки, шоирнинг аруз вазнида ҳам ижод этишига унинг кўконлик арузнавис қаламкаш биродарлари билан мулоқотлари туртки берган.

Муқимий ва Фурқатлар билан Чархий сингари шоирларни ўзаро боғловчи яна бир сиймо бўлган. Бу Иброҳим Даврондир. Ғафур Ғулом ўтган аср бошларидаги ўзбек маърифатпарварлик адабиётининг йирик намояндаси Иброҳим Давронни яхши билган. Лекин совет даврида жадидларга нисбатан ҳукм сурган нотўғри муносабат орқасида бўлса керак, Ғафур Ғулом ўзининг бирорта мақоласида Иброҳим Даврон номини тилга олмаган. Бироқ бу ҳол атокли шоирнинг нафақат Кўкон адабий мухити, балки миллий уйғониш ҳаракати ва шу давр адабиётидаги Иброҳим Давроннинг ўрнини билмаган ва қадрламаган, деган маънони мутлақо англамайди. Аксинча, Ғафур Ғулом Иброҳим Давронга нисбатан ҳурмати юзасидан унинг икки фарзанди — Мадамин ва Насрулла Давронлар ҳаёти ва ижодини мунтазам равишда кузатиб турган. Фикримизни шоирнинг «Қайнар куйчилар» (1933) ва «Гулистон» журна-ли тўғрисида» (1935) сарлавҳали мақолалари тўла тасдиқлайди.

Меҳри Хасанова

ҒАФУР ҒУЛОМ «ЁДГОР» ҚИССАСИ- НИНГ МАТНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ

Республикамиз мустақилликка эришгандан кейин барча соҳаларда бўлгани каби, матншунослик ва манбашуносликда ҳам ижобий ўзгаришлар рўй бериб келмоқда. Айниқса, аждодларимиз меросини ўқиб-ўрганиш, энг ноёб

кўлёзма асарларини қайта тиклаб, уларни келажак авлодга етказиш ишлари йўлга қўйилганлиги ҳеч кимга сир эмас.

Ғафур Ғулом «Ёдгор» киссасини 1936 йилда ўзбек-лотин ёзувида яратди. Қисса ўша йили «Гулистон» журна-лининг 11-12-сонларида, давоми 1937 йил 1-2-сонларида босилиб чиқди. 1938 йили эса Ўздавнашр томонидан «Ёд-гор» киссаси лотин графикасида алоҳида китоб ҳолида нашр этилди. Қиссанинг кейинги нашрлари, яъни 1953, 1964, 1966, 1973, 1983, 1986, 1993 йилларидаги нашрлари эса, кирилл ёзувида амалга оширилди.

“Ёдгор” киссасинининг матний хусусиятларини ўр-ганишда киссанинг барча вариантлари солиштирилиб, улар ўртасидаги фарқлар, камчиликлар ва ўзгаришлар аниқланди. Бу фарқлар уч гуруҳга бўлинади: 1) матн маз-мунига таъсир қилмаган фарқлар; 2) матн мазмунига таъ-сир қилувчи фарқлар; 3) жумла ёки ибораларнинг тушириб қолдирилиши.

1. Матн мазмунига таъсир қилмаган фарқларга асосан ҳарфларнинг ўрин алмашилиши, яъни техник хатолар, деб қаралди. Масалан, «Чачвонини дасталаб ушлаган» жумласи «Гулистон» журналининг 1936 йил 11-сонида «Чачвонини дастлаб ушлаган» тарзида берилган.

2. Матн мазмунига таъсир қилувчи фарқлар.

Ғ. Ғуломда: «Мен ҳам ҳеч бўлмаса ўзимизнинг мил-лий дўппини кийиб юрмоқчи бўламан». 1983 йил нашрида: «Мен ҳам баъзи-баъзида дўппи кийиб юрмоқчи бўламан».

Ғафур Ғулом вариантида адибнинг миллий кийим-ларни кийиб юришдан туйган ғурури кучли ифодаланган-лигини кўриш мумкин. Аммо кейинги иборани солишти-риш оқибатида оддий дўппи кийиш ҳолатини сезиш кийин эмас. Ғ.Ғуломда: «Ўша куни умрим Маккадан хожи кел-гандай келган-кетганларни кузатиш билан ўтди». 1986 йил нашрида: «Ўша куни умрим келган-кетганларни кузатиш билан ўтди».

Юқорида келтирилган мисоллардан кўриниб туриб-дики, Ғафур Ғулом қўллаган сўзлар ўрнига унинг синони-мини қўллаш матн мазмуни таъсир кучининг сустлаши-шига олиб келган.

3. Жумла ёки ибораларнинг тушириб қолдирилиши.

Ғафур Ғуломда: «Худога шукур, дедим, шундай лаззатсиз умрдан, шундай расво хотиндан қутилдим».

1983 йил нашрида: «Худога шукур, дедим, шундай лаззатсиз умрдан қутилдим».

Ғафур Ғулом матнидаги: «Бўғилиб кетганга ўхшаб тураман. Ёқасини ечиб юборай десам, ҳарбий интизом йўл бермайди», деган иборалар эса қиссанинг 1964 йилдан кейинги нашрларида умуман тушириб қолдирилган.

Матндаги жумла ёки ибораларнинг тушириб қолдирилиши, шубҳасиз матн мазмунининг жиддий бузилишига сабаб бўлмоқда. Ғафур Ғуломдек буюк ёзувчи ўз асарларида қандай сўзларни ишлатишни, қандай иборалардан фойдаланишни жуда яхши билганки, бирорта муҳаррирнинг уни бошқа сўз билан ўзгартиришга маънавий ҳақи бор, деб бўлмайди.

МУНДАРИЖА

СЎЗ БОШИ	3
Бахтиёр Назаров ДАВР ВА ҒАФУР ҒУЛОМ	4
Наим Каримов ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ ШЕЪРИЙ МАҲОРАТИГА ЧИЗГИЛАР	5
Умарали Норматов ЯНГИ ЎЗБЕК НАСРИ РИВОЖИДА «ШУМ БОЛА» ҚИССАСИНИНГ ЎРНИ	8
Собир Мирвалиев АКАДЕМИК ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ АДАБИЙ- ТАНҚИДИЙ ҚАРАШЛАРИ	10
Азиз Қаюмов АЛИШЕР НАВОИЙ ВА ҒАФУР ҒУЛОМ	12
Абдуқодир Хайитметов ҒАФУР ҒУЛОМ ИЖОДИДА ЎЗБЕК МУМТОЗ АДАБИЁТИ АНЪАНАЛАРИ	14
Иброҳим Ҳаққулов ФОРС-ТОЖИК АДАБИЁТИ ВА ҒАФУР ҒУЛОМ ИЖОДИЁТИ	17
Ғаффор Мўминов ҒАФУР ҒУЛОМ АСАРЛАРИДА МАЪНАВИЯТ ТАЛҚИНЛАРИ ВА ОҒЗАКИ ИЖОД	19
Раҳматулла Баракаев ҒАФУР ҒУЛОМ ВА ЎЗБЕК БОЛАЛАР АДАБИЁТИ....	21
Нинель Владимирова ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ ТАРЖИМОНЛИК МАҲОРАТИ	24

Умнат Тўйчиев	
ҒАФУР ҒУЛОМНИНГ ЎЗБЕК ШЕЪР ТУЗИЛИШINI	
РИВОЖЛАНТИРИШДАГИ РОЛИ	27
Сувон Мели	
БАДИИЙ АСАР ФАЛСАФАСИ: «ЁДГОР»	29
Шерали Турдиев	
ҒАФУР ҒУЛОМ ВА АДАБИЙ-МАЪРИФИЙ	
АЛОҚАЛАР	30
Ҳамдам Абдуллаев	
ҒАФУР ҒУЛОМ ХОРАЗМ АДАБИЙ МУҲИТИ	
ҲАҚИДА.....	33
Муҳайё Кодирова	
ҒАФУР ҒУЛОМ ВА ҚЎҚОН АДАБИЙ МУҲИТИ	34
Меҳри Ҳасанова	
ҒАФУР ҒУЛОМ «ЁДГОР» ҚИССАСИНИНГ	
МАТНИЙ ХУСУСИЯТЛАРИ	36

**ҒАФУР ҒУЛОМ ИЖОДИНИНГ
МАЪНАВИЙ-МАЪРИФИЙ АҲАМИЯТИ**

Илмий конференция маърузалари тезислари

Муҳаррир: Зокирова С.

Босишга рухсат этилди 30.04.2003.
Қогоз бичими А4. «Бизнес» қоғози. Шартли босма т. 2,5.
Ҳисоб-нашриёт т. 1,5. Нусха 200.

ЎзР ФА Ишлар бошқармаси кичик босмаҳонаси:
700047, Тошкент, акад. Я. Ғуломов кўчаси, 70.